

EL PAPER DE LA FRONTERA EN EL CONFLICTE ENTRE REVOLUCIÓ I CONTRAREVOLUCIÓ: 1820-1823

Resum

La frontera politicoadministrativa ha jugat un paper molt important en els conflictes polítics, militars i culturals entre revolució i contrarevolució al llarg del segle XIX. I un dels aspectes més destacats ha estat que aquest paper no ha estat sempre el mateix, sinó que ha variat amb els temps. La llarga disputa entre revolució i contrarevolució a l'Europa del primer terç del segle XIX, tindrà un ressò especial a les terres catalanes dividides per una frontera que en aquells moments s'estava consolidant a nivell polític i militar, i fins i tot cultural. En aquest text analitzem el paper que va jugar la frontera francoespanyola en el territori català durant el conflicte entre revolució i contrarevolució, centrant-nos en l'anomenat Trienni Liberal (1820-1823). Fins i tot en un període tan curt, la frontera juga papers diferents. Entre 1814 i 1820 els liberals exiliats a França conspiraran contra el règim absolutista fernandí, però alhora seran un factor d'inestabilitat a la França de la Restauració. Amb la nova proclamació de la Constitució el 1820, seran els absolutistes els que cercaran refugi, protecció i recursos a l'altra banda de la frontera, i des d'on prepararan la contrarevolució, no sense crear també problemes a la monarquia francesa. Finalment, a partir de 1823, tornarà l'exili liberal a refugiar-se a França i no sols conspirarà contra l'absolutisme espanyol, sinó que participarà activament en les conspiracions liberals a França.

Paraules clau: frontera, revolució, contrarevolució, segle XIX, Trienni Liberal, Catalunya.

Ramon Arnabat

Mata

Universitat Rovira i

Virgili

Institut d'Estudis

Penedesencs

Abstract

The political-administrative border has played a very important role in the political, military and cultural conflicts between revolution and counter-revolution throughout the 19th century. And one of the most outstanding aspects has been that this role has not always remained the same, but it has changed throughout time. The long dispute between revolution and counter-revolution in Europe in the first third of the 19th century, will have special impact on the Catalan territory divided by a border which at that time was being consolidated at political, military levels and even cultural level. In the text we will analyze the role that the French-Spanish border played in the Catalan territory during the conflict between revolution and counter-revolution, focusing on the so-called Trienni Liberal (Liberal Triennium) (1820-1823). Even though in such a short period, the border plays different roles. Between

1814 and 1820, the liberal exiles in France will conspire against the Fernandine absolutist regime, but, at the same time, they will be a factor of instability in Bourbon Restoration. With the new proclamation of the Constitution in 1820, the absolutists will be the ones in search of shelter, protection and resources on the other side of the border, and from where they will prepare the counter-revolution, also creating problems for the French monarchy. Finally, after 1823, the liberal exiles will look for shelter in France and not only will they conspire against the Spanish absolutism, but also they will participate actively in the liberal conspiracies in France.

Key words: border, revolution, counter-revolution, 19th century, Trienni Liberal (Liberal Triennium), Catalonia.

La frontera politicoadministrativa, tant l'espanyola-portuguesa a Castella, com l'espanyola-francesa a Catalunya, han jugat un paper molt important en els conflictes polítics, militars i culturals entre revolució i contrarevolució al llarg del segle XIX. I un dels aspectes més destacats ha estat que aquest paper no ha estat sempre el mateix, sinó que ha variat amb els temps.

La llarga disputa entre revolució i contrarevolució a l'Europa del primer terç del segle XIX tindrà un ressò especial a les terres catalanes dividides per una frontera que en aquells moments s'estava consolidant a nivell polític i militar, i fins i tot cultural. Serà precisament aquesta consolidació de la frontera a partir dels interessos dels respectius Estats espanyol i francès, el que farà que prengui un protagonisme decisiu.¹

En aquest text analitzem el paper que va jugar la frontera francoespanyola en el territori català durant el conflicte entre revolució i contrarevolució, centrant-nos en l'anomenat Trienni Liberal (1820-1823). Fins i tot en un període tan curt, la frontera juga papers diferents. Entre 1814 i 1820 els liberals exiliats a França conspiraran contra el règim absolutista fernandí, però alhora seran un factor d'inestabilitat a la França de la Restauració. Amb la nova proclamació de la Constitució el 1820, seran els absolutistes els que cercaran refugi, protecció i recursos a l'altra banda de la frontera, i des d'on prepararan la contrarevolució, no sense crear també problemes a la monarquia francesa. Finalment, a partir de 1823, tornarà l'exili liberal a refugiar-se a França i no sols conspirarà contra l'absolutisme espanyol, sinó que participarà activament en les conspiracions liberals a França.

La instauració del règim constitucional (1820)

La revolució liberal de 1820 alterà els plans contrarevolucionaris de la Santa Aliança ja que, per primer cop des del Congrés de Viena (1814), s'encenia una flama constitucional a l'Europa de la Restauració. Una flama que mica en mica s'aniria escampant a Nàpols i

Sicília, a Portugal i al Piemont.² Arreu d'Europa la revolució liberal espanyola esdevingué el tema central de les converses de la gent i dels governs.³ A França ben aviat es prengueren mesures per intentar frenar el contagi revolucionari, especialment a la frontera pirenaica i a les ciutats de Baiona i Perpinyà, on s'instal·laren Commissariats Généraux de la Police. Només el govern anglès acceptava el canvi polític, tot i que reclamava moderació i la modificació de la Constitució, ja que els interessos d'Anglaterra respecte d'Espanya eren més econòmics (les colònies espanyoles d'ultramar) que no pas polítics.

A mitjan mes d'abril, quan la revolució espanyola començava a consolidar-se, la majoria dels governs europeus la miraven encara amb més desconfiança. Les potències absolutistes no es limitaren a manifestar al govern espanyol la seva opinió, sinó que algunes fins i tot començaren a establir contactes amb els contrarevolucionaris espanyols.⁴ Davant les reticències dels governs absolutistes, alguns ambaixadors, aquells que podríem qualificar de liberals, constataren la simpatia que entre els pobles d'Europa despertava la revolució i la Constitució espanyola: «Las noticias que recibo de todas partes acerca de la impresión que han causado los últimos acontecimientos de España me confirman más y más en la idea de que tarde o temprano el sistema constitucional y representativo será adoptado generalmente.»⁵

Des de l'inici de la revolució, la Junta Provisional es mostrà molt preocupada per la frontera francesa, on s'estacionaren un gran nombre de tropes, ja que es temia un atac francès. Durant els mesos d'abril i maig de 1820, la Junta Provisional realitzà nombroses gestions davant l'ambaixador francès a Madrid perquè retiressin les tropes de la frontera. Però malgrat que el govern francès insistí que no hi havia més tropes que les necessàries i que aquestes no tenien cap altre objectiu «que la precaución», el secretari de la Guerra ordenà als caps polítics de Catalunya i Aragó que «estuviesen atentos a lo que ocurriese y rechazasen a las tropas francesas en caso de ataque».⁶ En realitat, el que temien les autoritats franceses, més que la revolució a Espanya, era el contagi revolucionari a terres franceses, ja que segons informaven des de la frontera «el espíritu público de los departamentos fronterizos de Francia es favorable al sistema actual de España».⁷ Malgrat tot, la Junta Provisional no prendrà cap mesura enèrgica contra França, i emmascararà sistemàticament els informes del cap polític de Catalunya sobre la presència de tropes franceses a la frontera, fins el punt de donar la raó als francesos i afirmar que «se sabe son infundados los rumores sobre reunión de tropas en la frontera francesa».⁸

A partir del mes de setembre, la correspondència diplomàtica del govern espanyol reflecteix preocupació per un altre aspecte, l'impacte de les revolucions a Nàpols i Sicília (2 i 3 de juliol) i a Portugal (24 agost) en l'ànim de les potències d'Àustria, Rússia i Prússia, i les repercussions que podia tenir per a Espanya. El reaccionari vescomte de Martignac ho tenia clar:

«No podia considerar-se com un accident lleu, ni la seva intervenció per posar-hi ordre com un remei sense urgència», i afegia que «l'exemple de Nàpols animà el Piemont que, al seu torn, animà el de Portugal. Allà també una revolta, una insurrecció, van portar una commoció; allà també la constitució de Cadis va ésser proclamada amb les armes a la mà, amb el soroll de fons de l'esfondrament del tro i de totes les velles institucions de la monarquia d'un sol cop.»⁹

El govern espanyol optà per mantenir una postura «perfectamente neutral» respecte del règim liberal de Nàpols, deixant que les potències absolutistes actuessin lliurement per tal d'enderrocar-lo, tot manifestant, això sí, un desacord verbal.¹⁰ El govern espanyol pensava que desentenenent-se de les altres revolucions que havien seguit els seus passos aconseguiria de salvar el règim constitucional a Espanya. Una actitud del tot errònia com es demostrà *a posteriori* i que va facilitar la tasca contrarevolucionària a les potències absolutistes que van poder anar apagant els incendis revolucionaris un darrere de l'altre, sense haver d'afrontar-los conjuntament: els sistemes constitucionals de Nàpols i Sicília serien esclafats per les tropes austríaques el 23 de març de 1821, i el 10 d'abril, tot just un mes després de proclamada la Constitució espanyola, era esclafada la revolució al Piemont per l'exèrcit austríac, seguint els acords presos en els congressos de Troppau (octubre de 1820) i Laibach (gener de 1821) per les potències absolutistes, i provocant una forta onada d'emigració política cap a Espanya. A partir d'aquest moment comença a parlar-se d'una possible invasió dels exèrcits de la Santa Aliança.¹¹

No era simple propaganda, ja que el govern francès començava a estudiar seriosament la possibilitat d'envair Espanya, tal i com informava l'ambaixador espanyol a París, marquès de Santa Cruz, el mes de gener de 1821: «Había comisionado algunos de sus Generales para que formen un Plan de Campaña contra España», i afegia que el govern francès «no tomará partido ninguno hasta ver el resultado de la Conferencia de Laybach, el cual si le da margen a ello, tratará de mezclarse abiertamente en las cosas de España, en el sentido antiliberal, y que a fin de hacernos perder la popularidad que tiene en Francia nuestra causa, nos propondrá un tratado de Comercio y alguna cesión territorial en América; suponiendo que negándonos a ambas pretensiones, el interés propio hará que cambie en contra nuestra la opinión pública que ahora nos es favorable.»¹²

A partir de l'estiu de 1820 comencen a ser presents en la correspondència diplomàtica notícies sobre l'activitat contrarevolucionària d'espanyols a França. Així, el mes d'agost, el cònsol espanyol a Baiona informava que: «Van llegando algunos españoles disgustados del régimen Constitucional. Los que se hallan en esta ciudad conocidos por el nombre de Persas son 8 o 10. El marques de Mataflorida que se presentó en este Reino bajo el nombre de Manuel Pérez o López, sus dos hijos, Calderón, Cerezo, Lavandero y los demás son tan bien acogidos por

Proclamació de la
Constitució de 1812
pel coronel Rafael del
Riego a Las Cabezas de
San Juan l'1 de gener de
1820.
(Imatge extreta de
M. SERRA i ROCA
(1935), *Història general
de Catalunya*)

las Autoridades, como mirados con desprecio por las Autoridades [sic].»¹³ I el mes de novembre ja s'informava de l'activitat contrarevolucionària d'aquests elements, una qüestió que no deixarà de ser present en la correspondència consular fins a la fi del Trienni.¹⁴

La frontera i la xarxa contrarevolucionària exterior (1821)

A començament de febrer de 1821 el cònsol espanyol a Baiona, Juan Hernández, manifestava haver descobert un pla conspiratiu que tenia el seu centre en aquesta ciutat francesa i que s'agrupava al voltant d'una Societat anomenada Los Amigos del Orden. El seu objectiu era «destruir la Constitución y restablecer el Antiguo Gobierno» i afegia que «para esto enganchan y alistan a cuantos Españoles quieran tomar partido [...]. El proyecto es repartir aquella gente que tengan en varios puntos de España y que en un día señalado, después de haber aumentado el número, se alboroten y recorran varios lugares gritando *muera la Constitución, Viva Fernando 7º y la Religión* [...]». Hay una correspondencia establecida desde Bayona hasta Córdoba por medio de propios a pie que se mudan cada 8 o 10 leguas».¹⁵ Aquesta societat estava dirigida pel marquès de Mataflorida i els seus dos fills, que actuaven des de Baiona, i comptava amb la col·laboració de comissionats a Bordeus (Ángel Calderón) i París (Vicente Quesada). D'aquesta societat sorgí el pamflet *Juicio Astronómico Político del año 1821 compuesto por un amigo del orden*, en el qual apareixen els trets característics de la propaganda reialista posterior.¹⁶

A partir del mes de febrer de 1821 les notícies sobre l'activitat contrarevolucionària són cada cop més importants: adquisició d'armes i cavalls a França que posteriorment són entrats a Espanya pels reialistes, actuacions del cordó sanitari a favor dels reialistes espanyols, reu-

nions conspiratives a la ratlla fronterera, etc., tot amb l'objectiu, segons un comerciant de Perpinyà, «de fomentar el partido anticonstitucional en cuyos hechos presumo que mi gobierno tiene alguna influencia».¹⁹ De fet, els contrarevolucionaris confiaren des del primer moment en l'ajuda dels governs absolutistes per destruir el sistema constitucional, ja que veien molt difícil de poder-ho fer amb les seves úniques forces, tal i com informava el cònsol de Baiona.

Els primers mesos de 1821 es desenvolupà una veritable emigració silenciosa dels caps de la contrarevolució, com ha assenyalat el marquès de Miraflores:

Los baños de Bañeras [de Luchon] en este verano estuvieron muy concurridos de personas fugadas, todas sedientas de conspirar para vengarse; y en París se trabajaba incesantemente y con actividad para destruir el Edificio Constitucional por manejos secretos, que fomentaban la guerra civil en España, aprovechando no solo los intereses vejados del Clero y de algunos individuos, que producían descontento, sino también de la miseria pública, que prestaba brazos para obrar en la dirección que le diese la mano que les enseñase un pedazo de pan y una peseta.¹⁸

El general Francisco Eguía arribà a Baiona el 29 de juny, i des d'aquesta ciutat francesa continuà la seva activitat contrarevolucionària.¹⁹

El govern francès arribà a la conclusió que Eguía era una completa nul·litat per dirigir la contrarevolució, segons el bescomte de Boisset, que hi mantenia relació, i a més que s'havia gastat sense cap efectivitat els milions que rebé per a la contrarevolució. El mes d'abril el govern francès es dirigí a Mataflorida, a través del seu secretari Fermín Martín de Balmaseda, perquè dirigís la contrarevolució. Mataflorida exposà el seu pla d'instal·lar una Regència que «fue aprobado con aplauso por el Ministerio, que, según se ve por la correspondencia de Balmaseda, daba siempre esperanza de los fondos necesarios para su ejecución».²⁰ Tot i això, al mes de maig, i davant la tossuderia de Mataflorida de no acceptar cap reforma, el govern francès també el començà a ignorar. Per compensar la desatenció del govern francès, Mataflorida intentà mantenir línies obertes amb les altres potències absolutistes, mitjançant una correspondència que s'inicià el mes de novembre de 1821 amb una carta a l'emperador rus per desfer l'acusació que havia fet M. Cea Bermúdez que la revolució s'havia produït per culpa del comportament del rei en el període 1814-1820.²¹

Els preludis de la guerra civil (1822)

Els problemes entre les autoritats espanyoles i les franceses per la utilització de la frontera i del cordó sanitari que feien els realistes esclatà amb força a partir de l'inici de l'any 1822, quan els caps polítics de Catalunya, Navarra, Biscaia i Guipúscoa es queixaren al secretari

d'estat de «las maquinaciones de los españoles refugiados en Francia, [la] protección que al parecer gozan del Gobierno Francés, [las] comunicaciones que tienen en España con los desafectos al régimen actual, y [de los] daños que producen con sus rumores alarmantes», i demanaren que es prenguessin mesures:

Urgentes y oportunas, tanto para vigilar los pasos del Gobierno francés como para reclamar de él la remoción de las causas que dan lugar a los males expresados en los referidos papeles, y especialmente la internación a muchas leguas de la raya de los sujetos designados, que si bien poco temibles por su número, lo son en sumo grado por sus conexiones con los conspiradores interiores, y proyectos criminales que pueden llevar a efecto con tanta mayor facilidad cuanto más inmediatos se hallen infundiendo con sus manejos la osadía de los malos y desconfianza de los buenos, al mismo tiempo que retardan los progresos del orden y gobierno Constitucional.²²

Des de l'inici de la revolució espanyola, els francesos havien augmentat de forma considerable la tropa instal·lada a la ratlla fronterera, primer amb l'excusa d'evitar un contagi revolucionari, i després, de la febre groga.²³ L'acumulació de tropes a la ratlla fronterera es realitzà amb el vistiplau de l'ambaixador espanyol a París, el reialista marquès de Casa Irujo i la incompetència del govern moderat que es va fer l'orni. Només el cònsol espanyol a Baiona, J. Hernández, va alertar una vegada darrere l'altra del perill que significava la progressiva militarització de la frontera, sobretot de la catalana.²⁴ De fet, els reialistes ultres francesos cada cop tenien més força, i aconseguiren finalment de foragitar el govern de centre-dreta encapçalat per Richelieu a mitjan mes de desembre de 1821, i substituir-lo pel dels ultres, en el qual tingueren un paper molt important J. de Villèle i M. de Montmorency, mentre l'oposició liberal i democràtica anava quedant cada cop més reduïda a mesura que fracassaven els diferents cops de mà republicans.

A finals de 1821, uns 23.000 soldats francesos ocupaven la frontera amb Espanya, una tercera part als Pirineus Orientals a la frontera amb Catalunya. Ho reconeixien les pròpies autoritats franceses: «Le cordon sanitaire tendu par nos troupes au long de la frontière, transformé en armée d'observation, devenait Corps expéditionnaire pour entrer en Espagne.»²⁵ Tots els testimonis convergeixen en el fet que el cordó sanitari fou un pretext per protegir i impulsar l'actuació contrarevolucionària a Espanya, i especialment a Catalunya i Navarra. La correspondència entre la policia francesa i el prefecte de Perpinyà l'any 1821 deixa ben clar que les tropes reialistes aprofitaven el suposat cordó sanitari per escapollir-se de la persecució de la Milícia i l'Exèrcit i per disposar d'una rereguarda segura.²⁶ I així ho havien manifestat els caps polítics de Catalunya, Navarra i el País Basc al secretari d'estat, que confirmaven les denúncies d'espanyols residents a França.

La política francesa se seguia amb detall, tant des de la premsa espanyola, com des de la correspondència diplomàtica, ja que ningú dubtava que aquesta acabaria tenint, a curt o mitjà termini, incidència en la política espanyola. Durant el primer trimestre de 1822, aquesta informació es limitava a tractar de les discussions a la cambra francesa, i de les expectatives que hi tenien els liberals. Unes expectatives que el mes de gener semblava que eren bones, per exemple quan es parlava del descontentament de molts oficials francesos vers el govern: «Los militares reformados son muchos y muy descontentos de su situación; entre los que quedan efectivos hay muchos que echan de menos las ocasiones de obtener grados y fortunas que tuvieron en los tiempos gloriosos de Bonaparte, que desearían una guerra o cuando no, una revolución que les hiciese pescar a río revuelto. Así lo indican las conspiraciones repetidas aunque abortadas», com les del generals Montarlot i Breton el mes de febrer.²⁷ De fet, el 21 de març fou detingut un comerciant de paper que intentà aixecar un regiment del cordó sanitari francès en contra del seu govern. Unes accions que el govern francès lligava a l'actuació del comuners espanyols i francesos:

Este gobierno [francés] de resultas de la tentativa abortada de Montarlot, para revolucionar las Provincias Meridionales de Francia, está persuadido [...], que el general Riego, entonces capitán General de Aragón y otros militares Españoles, mirados con razón o sin ella, como Jefes del partido que llaman Comuneros, no solo había tomado una parte inmediata en el citado plan, sino que debía coayudar de un modo activo a su ejecución, comprometiendo la paz entre las dos naciones.

Així, de passada, el govern francès pretenia amb el cordó evitar: «la introducción en aquellas Provincias de Proclamas y papeleo subversivo».²⁸

De fet, les autoritats franceses no acabaven de confiar-se de les seves tropes al cordó, i trobem constants instruccions del prefecte dels Pirineus Orientals perquè la policia controlés sobretot els oficials per les seves orientacions liberals.²⁹

Que els francesos reforçaven cada cop més el cordó està fora de dubte, malgrat l'actitud justificativa de l'ambaixador espanyol a París, marquès de Casa Irujo, el qual «desmiente las voces que habían corrido sobre la formación de un Ejército Francés en la frontera de España».³⁰ Una actitud molt diferent mantenia el cònsol espanyol a Perpinyà, José María Ruíz Sainz (liberal exaltat), qui des del mes d'abril informà amb detall i preocupació de l'activitat contrarevolucionària del cordó sanitari francès i de les partides reialistes espanyoles.³¹ De la mateixa opinió era un espanyol que vivia a París a finals de gener:

El número de tropas que guarnece nuestra frontera, no baja de veinte y ocho mil hombres aún que este ministerio ha declarado en varias ocasiones no pasar de catorce mil. Esta acumulación de fuerzas debía necesariamente disminuir a medida que decrece el riesgo y cesa el objeto sanitario que le servia de pretexto, y sin embargo sucede lo contrario [...] Pero el hecho que en mi

Expulsió de la ciutat de Barcelona de les persones acusades de «servils» o «absolutistes» el 5 d'abril de 1821.

(Imatge extreta de M. SERRA i ROCA (1935), *Història general de Catalunya*)

concepto merece más atención es el de que algunos prófugos de la acción de Elizondo, y otros puntos, hayan sido admitidos, socorridos y curados en Francia sin obstáculo, cuando los correos de gabinete y los viajeros procedentes de los Pueblos inmediatos se hallan rigurosamente sujetos a la ley de la Cuarentena.³²

En aquesta mateixa línia es manifestaven l'Ajuntament de Puigcerdà, i el cap polític de Catalunya, Juan Munarriz: «La presunción que induce el cordón francés, de que su permanencia en la frontera, cuando felizmente ha terminado el contagio en esta provincia, tenga un objeto político más bien que sanitario.»³³

El mes d'abril era el propi govern francès qui reconeixia que amb el cordó sanitari «trata de defenderse del contagio de ciertas doctrinas peligrosas».³⁴ La realitat era que el govern francès continuava protegint els dirigents de la contrarevolució, com denunciaven el vicecònsol de Perpinyà, J. M. Ruíz Sainz, i el cònsol de Baiona: «Las tropas francesas del cordón sanitario de Bayona tienen orden de no impedir la entrada en aquel Reino de los facciosos que se refugien en él sin armas»; per aquest motiu el secretari d'estat es dirigia a l'ambaixador espanyol dient-li que:

Exigía de parte del [Gobierno] Francés una real y efectiva internación de los refugiados españoles, que mantienen correspondencias criminales con los descontentos de España y conspiran contra la seguridad del Estado; que se sabía sin embargo que Eguía y otros permanecían en Bayona, que Quesada estaba en Burdeos, donde había aparecido el conspirador Mingo [?] fugado de las cárceles de Madrid, y donde se reunían otras personas de igual clase que no cesaban en sus proyectos de trastorno.³⁵

La realitat a la ratlla fronterera era força diferent, com informava des del mes de febrer el vicecònsol de Perpinyà. Segons el vicecònsol les autoritats franceses havien donat ordres «para que no se rechacen y al contrario acojan en lo sucesivo a cualquiera que se presente a los Centinelas e implore su amparo declarándose fugitivo de ese Reyno».³⁶ De fet, les queixes del cap polític de Catalunya vers l'actitud del cordó francès s'anaren succeint cada cop amb més força. També els caps polítics de les províncies basques es queixaren del comportament dels francesos a la ratlla fronterera.³⁷

A final de març les tropes del resguard militar de Girona i de les Milícies Voluntàries de Figueres i de la Jonquera perseguien una partida reialista de 43 homes capitanejada per Misses, que s'estava a la Pineda (a la ratlla fronterera però al costat català). Quan la nit del 29 al 30 de març els reialistes van veure apropar-se la tropa es refugiaren al territori francès, cridant «¡Viva el Rei tot sol, y muera la Constitución!» i insultant els milicians, segons el cap de la tropa, el tinent coronel Pedro Navarro. Aquest fa constar en una carta adreçada al comandant general del setè districte militar que quan es disposava a atacar els facciosos, un oficial dels soldats francesos li digué que «tenían orden de proteger a los facciosos, y que si trataba de molestarlos se vería en la precisión de hacer fuego», motiu pel qual es queixava que «la decidida protección que el rebelde Misas y la facción armada que le acompaña hallan en el territorio Francés, que le sirve de punto de apoyo para desde él practicar en el nuestro las incursiones que les parece»³⁸

El cap polític de Catalunya confirmava aquestes notícies en una carta al secretari d'estat:

La reunión de facciosos en el Ampurdán; que Misas estaba a su frente, reclutando más gente, que todos sus planes se formaban en territorio francés, pero que parte de los facciosos estaban guarnecidos en una Casa situada a tiro de fusil de los centinelas del Cordón, y parte en un Molino situado dentro del mismo Cordón; que había medidas de sumo rigor para los viajeros honrados, pero no para los facciosos; que la Política alevosa del Gobierno francés saltaba a los ojos de todos; que sus tropas insultaban continuamente a los pueblos fronterizos; que habían violado el territorio Español.³⁹

Els incidents a la frontera francesa foren constants; així, a mitjan mes de març el batlle de Guils de Cerdanya havia capturat sis homes que voltaven pel municipi armats, un dels quals va resultar ser l'oficial de les tropes franceses del cordó. Tres-cents soldats francesos entraren al poble i s'emportaren els presoners, cosa que provocà un greu incident diplomàtic entre els governs francès i espanyol. El govern espanyol es decidí a presentar un seguit de queixes contra el comportament de les tropes del cordó: empresonament del batlle de la Jonquera, Jaume Roca, el dia 12 de febrer en territori espanyol; els trets dels soldats france-

sos contra els milicians que perseguien facciosos que es refugiaven a França i, en general, «de los perjuicios que ocasionaba la continuación del cordón sanitario cuando se disfrutaba en la Península la más completa salud».⁴⁰

Un dels dirigents reialistes que més activitat desplegà al departament dels Pirineus Orientals fou, com ja hem dit, Salvador Malavila qui, des del mes de març, intentà formar «una partida compuesta de Españoles y Franceses, y obrar hostilmente en las provincias de Cataluña contra el Gobierno existente y sistema Constitucional». En un primer moment aquesta temptativa no va tenir massa èxit, ja que segons el cònsol espanyol a Perpinyà només aconseguí reunir una cinquantena d'homes «malos españoles y peores franceses» amb l'objectiu de «entrar en España y derribar la Constitución», això sí, prometent que «al llegar a los Pueblos de Cataluña saquearíamos las casas de los Constitucionales y Milicianos», segons la declaració d'un penedit. En un altre cas, un oficial francès captat pels reialistes declarava els seus motius:

Habiendo sido toda su vida militar, privado ahora de volver al servicio a causa de su opinión, no teniendo oficio alguno y encontrándose sin un sueldo, se había puesto en manos de Malavilla y Maseres [Bessières?], quien le había dado un corto socorro y ofreciéndole el grado de oficial al entrar en España.

En tot cas, s'assegurava als allistats «que a cada uno da el pan y una peseta diaria».⁴¹ El nucli reialista de Perpinyà s'anà consolidant i aviat comptà amb la presència de Jorge Bessières, Domènec de Caralt, conegut com «l'Inquisidor» i el seu fill, i Terrades, fins el punt que s'intentaren diversos atacs sobre les terres gironines el mes d'abril d'aquest any 1822. Aquest mes d'abril també començaren a actuar les partides de Misses i Mossèn Anton, tot i que foren desfetes.

El veritable centre de la contrarevolució era a Tolosa, com manifestava el vicecònsol espanyol a Perpinyà: «Allí está la Junta Directiva y desde aquel punto se dirige el plan con varias ramificaciones, entendiéndose principalmente con los refugiados españoles que residen en Bayona y Burdeos.»⁴² De fet, Malavila i altres dirigents reialistes es desplaçaven sovint a Tolosa per aconseguir recursos econòmics. Els cònsols de Baiona, Tolosa i Perpinyà intentaren crear una xarxa d'informació per tal de mantenir ben informades les autoritats liberals dels plans dels contrarevolucionaris emigrats respecte a Catalunya i Navarra. La creixent activitat contrarevolucionària obligà el vicecònsol de Perpinyà a publicar una nota titulada «Aux Espagnols qui résident dans le département des Pyrénées orientales» al *Journal de Perpignan* amb data de 20 d'abril de 1822, en la qual després de

fer-se ressò que «quelques Espagnols réfugiés dans cette ville ont abusé de l'asile qu'ils y ont généreusement reçu, en conspirant par de sourdes menées contre l'ordre public et le Gouvernement de leur pays» oferia «de intéresser auprès du Gouvernement supérieur de S.M.C., pour obtenir le pardon de tous ceux qui auront cédé aux séductions susdites», si feien una declaració exculpatòria en el termini de tres dies.⁴³

A començament de maig de 1822, Malavila, Caralt, Terrades i Febrero intentaren una nova entrada de les tropes reialistes de Perpinyà a Catalunya, i semblava que aquesta vegada la cosa seria definitiva. Fins i tot el bisbe de València es traslladà de Tolosa a Perpinyà amb la idea d'entrar a Espanya, «pues según voz que aquí corría en aquellos días la reacción debía ser general en Cataluña», segons el cònsol a Perpinyà, que afegia que a finals d'abril havia sortit un full, *Aviso a los Españoles*, com a suplement del diari de Perpinyà que anunciava aquest fet.⁴⁴

El 6 de maig el govern espanyol contestà les dilacions del govern francès amb una descripció acurada de les activitats contrarevolucionàries desenvolupades en territori francès:

El Gobierno de S.M. calculó con justa previsión los males que habían de originarse de la acogida que hallaban en territorio francés los prófugos españoles que se valían de aquel asilo para conspirar contra su Patria. Se anunció como positiva que Eguía, Núñez Abreu y otros fraguaban en Bayona planes sedición y de trastorno, mantenían correspondencias criminales, seducían a los habitantes de las provincias fronterizas, excitaban a los militares a la desertión, y habían convertido aquel punto en un foco de conspiración permanente. Con igual designio Quesada y otros, compraban armas en Burdeos, procuraban alistar ilusos, promovían en Navarra y otras provincias el germen de la discordia. Mientras en toda la parte occidental de la frontera se trabajaba con tanta tenacidad y escándalo, los agentes de estos planes inicuos hacían en Perpiñán otro alistamiento de facciosos, organizaban una Partida, y se preparaban a promover en Cataluña planes no menos criminales. A la misma sombra del Cordón francés el faccioso Misas y otros malvados (que habían logrado con ese abrigo escapar al justo castigo de las leyes, librándose de la persecución de nuestras tropas y Milicias), se valían del mismo territorio francés para combinar allí sin peligro los proyectos más destructores contra la Nación.⁴⁵

El govern espanyol exigia al govern francès que canviés d'actitud i adoptés les mesures necessàries per evitar que continués la mateixa situació, i exigia a l'ambaixador espanyol a París:

Que inmediatamente haga la más enérgica reclamación a ese Gabinete, recapitulando los hechos; que insista en la internación efectiva de los conspiradores de Bayona y Burdeos; que pida la internación y dispersión más completa de los restos de la partida que se ha introducido

La Regència reialista de la Seu d'Urgell l'agost de 1822. Asseguts: el marquès de Mataflorida, el baró d'Eroles i el bisbe Joan Creus.
(Imatge extreta de M. SERRA i ROCA (1935), *Història general de Catalunya*)

en Francia por la frontera de Cataluña; que manifieste los perjuicios comunes que traen a ambas Naciones semejantes desavenencias; que haga resaltar el contraste que forma la conducta de uno y otro Gobierno [... y] pida una respuesta categórica y terminante, para que S. M. pueda adoptar las medidas que juzgue más convenientes, con arreglo a la conducta y disposición que manifieste ese Gabinete.

Una setmana més tard, el 14 de maig, el govern espanyol tornava a queixar-se, aquest cop pel comportament del prefecte dels Pirineus Orientals per la protecció que donava a les partides reialistes:

Por manera que cada ventaja que logran las armas nacionales contra los enemigos de la Patria, ofrece una nueva ocasión de que hallan estos acogida en la frontera de una Nación aliada, de que a la sombra de sus mismas tropas se rehagan de nuevo y vuelvan más osados a probar fortuna. [...] en Toulouse existe el centro de una conspiración organizada que esta favoreciendo los disturbios en Cataluña.⁴⁶

Amb data de 27 de maig, el secretari d'estat manifestava a Irujo que s'havien imprès a Bordeus 6.000 exemplars «de una proclama subversiva», així com el *Manifiesto que los amantes de la Monarquía hacen a la Nación Española, a las demás Potencias y a sus Soberanos*, i afegia que «su publicación forma parte del plan combinado de subversión y de trastorno, fraguado en las fronteras del territorio francés, y consentido y tolerado, cuando no sea protegido por las autoridades de una Nación amiga.»⁴⁷ El secretari de Governació es dirigí als caps polítics assenyalant que «circula en algunas provincias especialmente de

las confinantes con Francia» l'esmentat imprès «escrito en idioma español con caracteres, papel y forma francesa», els autors del qual eren «los refugiados que acogidos a él [país francés] conspiran contra el Gobierno constitucional.»⁴⁸ Mentre, des del *Diario de Barcelona*, es denunciava que en el territori francès:

No solamente se han comprado armas y municiones para el ejército de la fe por sus agentes y habilitados en Francia (lo decimos supuesto que ya todos cacarean) sino que también se están cosiendo con gran premura uniformes. Se han repartido las cintas del color llamado de Inquisición que es verde oscuro, y con el letrero de «Religión, Rey o muerte».⁴⁹

L'augment de l'activitat contrarevolucionària a la frontera francesa a partir de començament de 1822 està directament relacionada amb la reactivació de la xarxa contrarevolucionària exterior directament connectada amb el Palau Reial.

Fracassats els plans de contrarevolució interior, el rei i els altres dirigents contrarevolucionaris van optar clarament per apostar per una intervenció estrangera. De fet, després del congrés de Laibach tothom esperava que se celebrés el que hauria de tractar d'Espanya.⁵⁰ París era el centre des d'on es coordinava l'actuació dels agents secrets de Ferran VII, com Antonio Vargas Laguna (exambaixador espanyol a Roma, substituït per Joaquín Lorenzo Villanueva), Pedro Gómez Havelo, marquès de Labrador, José Álvarez de Toledo, José Morejón i Antonio Gómez Calderón. A això s'hi afegia el doble joc que feia l'ambaixador espanyol a París, marquès de Casa Irujo (reemplaçat l'octubre de 1822 pel duc de San Lorenzo), els contactes amb el govern francès per mitjà del comte de La Garde (Augustin Pelletier) antic ambaixador de França a Madrid. Es tractava d'alguna manera d'una xarxa paral·lela a la que intentaven muntar per la seva banda Mataflorida i Eguía i que hem comentat més amunt. Al final acabà funcionant una mena de xarxa secreta a l'estranger que mantenia una correspondència entre els tres pols principals: Baiona, París i Roma, per tal de preparar l'aixecament que intentava organitzar Eguía, i per al qual demanava suport pecuniari i armamentístic al govern francès. Aquesta xarxa comptava amb un impagable aliat a Madrid, l'ambaixador francès comte de La Garde, i un altre a París, l'ambaixador espanyol marquès de Casa Irujo.⁵¹

Lluís XVIII i el govern francès, però, encara continuaven sense tenir clara la necessitat i l'oportunitat d'intervenir a Espanya, i això per tres motius, segons una carta de l'esmentat govern dirigida a Ferran VII amb el vistiplau del rei francès. Primer perquè encara recordaven la derrota de 1814, segon perquè exigien una declaració pública de Ferran VII manifestant que estava presoner del govern liberal i que demanava l'ajut estranger, i tercer, perquè li demanaven que fes una declaració compromentent-se a no tornar a l'any 1814, sinó

a realitzar les modificacions necessàries «qui concilient les droits de la Couronne avec les libertés légales de ses sujets».⁵²

Mentrestant, Ferran VII cursava les cartes d'habilitació com a persones de confiança seves a Antonio de Vargas Laguna, davant del rei de Nàpols, i al duc de Fernán-Núñez, davant del rei de França:

Para que trates en Secreto con S.M., o con cualquiera Soberano de Europa que sea necesario, o con las personas que se dignen designar, de mis intereses particulares y los de mi familia, prestando los auxilios que pueda, ya de fuerza armada, o ya pecuniarios para salvarme del peligro que amenaza a mi Real Persona, y evitar la ruina de la España, y aun de la Francia misma.⁵³

Finalment, les potències europees, per iniciativa de l'emperador Alexandre, acordaren tractar el tema d'Espanya al congrés de Verona. Immediatament el rei acredità Vargas davant dels sobirans europeus «para tratar en secreto de mis intereses particulares y de los de mi familia, con el objeto de salvar nuestras vidas y a la nación entera de la opresión en que nos tiene la facción revolucionaria que la domina».⁵⁴

La frontera en el marc de la guerra civil entre reialistes i constitucionals (1822-1823)

Al llarg del Trienni Liberal, amb l'agudització de l'enfrontament entre reialistes i constitucionals anirà ampliant-se la nòmina de catalans refugiats al departament dels Pirineus Orientals que pressionaran el govern francès perquè intervingui i restauri l'absolutisme, alhora que financen i dirigeixen les partides reialistes que volten per Catalunya. La guerra civil que patirà Catalunya entre l'estiu de 1822 i la tardor de 1823 convertirà la frontera francesa en lloc d'aixopluc de les partides reialistes. Però serà a partir de la derrota d'aquestes partides l'hivern de 1823 quan la Regència d'Urgell, integrada pel marquès de Mataflorida, el baró d'Eroles i l'arquebisbe Jaume Creus, s'hagin de refugiar a França, junt amb la majoria de components de les partides reialistes catalanes.

A final de 1822, segons les dades del vicecònsol espanyol a Perpinyà, hi havia entre 4.900 i 5.000 reialistes al departament dels Pirineus Orientals. Afegia que, de moment, «han cesado las voces que corrieron de armarlos, y al contrario hace unos días que no reciben más socorro que el del pan y este escaso, de suerte que se hallan en la mayor miseria, sosteniéndose únicamente de las limosnas que recogen.»⁵⁵ Aquestes xifres són una mica exagerades, perquè segons un recompte fet per l'Administració francesa, a final de gener de 1823, hi

havia un total de 1.556 soldats Reialistes, 207 oficials i 401 religiosos (2.164 homes en total), com a refugiats catalans als Pirineus Orientals.⁵⁶

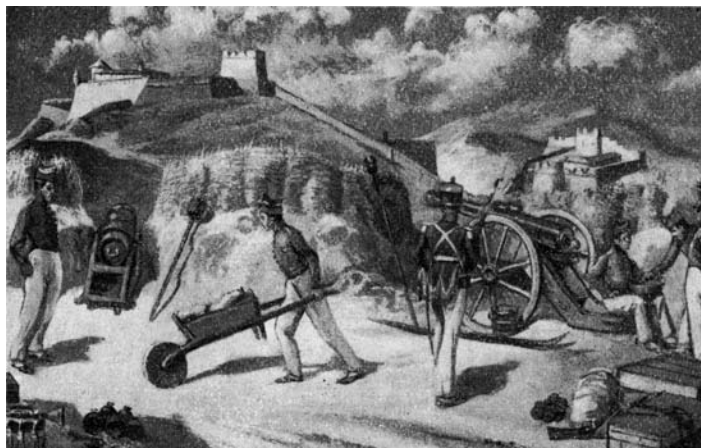
La situació dels soldats realistes a França era força miserable, tal i com va escriure Josep Nin «Xaconin», un reialista d'Albinyana (Baix Penedès) que acompanyava al general Romagosa: «Ens ban donà lo pa; de tanta gana que teníem, quan se'l ban donà de seguida se'l vam acabà y los francesos deien “Miserable espanyol”, y quasi ploraven». Després de voltar per la Catalunya Nord, s'establiren (el dia 29 de febrer de 1823) al campament de Sant Esteve, on foren vestits, alimentats i armats. En aquests campaments, distribuïts per la Cerdanya i el Rosselló, els reialistes reorganitzaren les seves forces. Les dificultats d'aprovisionament crearen continuats problemes entre els reialistes i les autoritats franceses, ja que cal considerar que en el departament francès dels Pirineus Orientals hi havia uns 6.000 reialistes refugiats que havien de ser alimentats diàriament. Tot plegat comportà greus alteracions de l'ordre públic pels enfrontaments entre els reialistes, o entre els reialistes i la població francesa, com el que protagonitzaren les tropes de Misses davant l'església de Perpinyà.

A mitjan mes de gener els reialistes ja tenien a punt una nova entrada a Catalunya, i el vicecònsol de Perpinyà manifestava que «continúan los preparativos militares y las voces que circulan en la ciudad y en el Ejército son todas de guerra». Afegia que «la reunión de los facciosos refugiados en este Departamento se verificará por ahora en número de 700 en Prats de Molló y St. Laurent, y de allí pasarán a Cataluña la próxima semana.» I, efectivament, una setmana més tard informava que els esmentats facciosos ja eren a Catalunya.⁵⁷ Després fou Malavila qui volgué organitzar dos regiments amb els reialistes refugiats al departament.

Malgrat les seves divisions, els reialistes preparaven el rearmament per tornar a intentar entrar a Espanya, i d'això en donava completa informació el vicecònsol de Perpinyà que manifestava que «de algunos días a esta parte se observa que los facciosos refugiados aquí hacen nuevos esfuerzos para ponerse en estado de volver a Cataluña». Esforços que es concretaven en el reclutament que feien els oficials reialistes:

Recorre los diferentes pueblos del Departamento donde hay refugiados Españoles para alistar aquellos que quieren regimentarse. Me han asegurado también que son muy pocos los que se prestan a ello, y al contrario muchos están ya decididos a regresar a sus casas.⁵⁸

En tenim un bon exemple en les manifestacions d'un oficial reialista que havia d'entrar per Prats de Molló amb l'objectiu de «reunir los desertores que se han acogido al indulto y reti-

Setge del general constitucional Espoz y Mina al castell de la Seu d'Urgell on s'estava la Regència reialista el gener de 1823. (Imatge extreta de M. SERRA i ROCA (1935), *Història general de Catalunya*)

rado a sus casas». Pel que fa al seu armament, el vicecònsol informava que «han contratado algunos centenares de fusiles y sables con dos armeros de esta ciudad, [...]. No falta quien diga, que estas contratas son simuladas y que los fusiles saldrán de la Ciudadela», i que comptaven amb la col·laboració de les autoritats franceses, que si bé feien deixar les armes als reialistes quan entraven a França, els les tornaven quan retornaven a Espanya: «Si a los facciosos se les quitan cuando vienen a este Reyno, es solo para que en él estén desarmados, y no para desarmarlos en obsequio a la amistad entre ambas naciones.»⁵⁹

Els intents de regimentació dels reialistes refugiats a França foren finalment executats pel tinent coronel Josep M. Atxer per ordre expressa de l'arquebisbe Creus i amb l'objectiu de formar un «Regimiento de Infantería de Línea denominado de la Reunión». El resultat final fou que dels 1.408 individus censats, 1.142 s'allistaren i 266 es negaren a fer-ho. El seu organitzador reclamava a les autoritats franceses que li assenyalessin «un Cantón en donde pueda aquel Regimiento estar lo más posible que sea reunido, a fin de procurarle una pronta y sólida instrucción y disciplina», alhora que proposava que es fessin gestions davant el govern francès perquè aquest prengués mesures contra els que s'havien negat a «aquella disposición tan útil a la justa causa que defendemos como interesante a los amigos del orden y disciplina».⁶⁰

La caiguda de la Seu i la derrota dels reialistes al nord-est de Catalunya va fer que el nombre de reialistes i altres persones refugiades als Pirineus Orientals creixés fins que, a mitjan mes de febrer, arribés a les 6.000 persones (la meitat soldats i l'altra meitat dones, homes sense armes i clergues). Tot i això, uns dies més tard, el cònsol de Baiona informava que la majoria dels dirigents reialistes eren a Tolosa i Perpinyà, des d'on «tratan de hacer provisión de armas y volver a tentar fortuna en Cataluña», al mateix temps que l'arquebisbe de

Tarragona havia preparat un imprès que s'havia d'introduir a Catalunya. Afegia el cònsol alguna bona notícia per als constitucionals espanyols, com que si bé les autoritats civils franceses eren favorables als reialistes, les militars ho eren als constitucionals.⁶¹

El mes de març de 1823 ja eren 6.500, majoritàriament soldats i oficials reialistes i eclesiàstics, però també dones i canalla. Estaven repartits per una munió de pobles: Bages de Rosselló, Banyuls dels Aspres, Bompàs, Brullà, Elna, Llauró, Ortafà, Palau del Vidre, Pesillà de la Ribera, Pià, Ribesaltes, Sant Andreu de Sureda, Sant Genís de Fontanes, Sant Llorenç de la Salanca, Santa Maria la Mar, Torrelles de la Salanca, Tresserra, Vilanova de la Ribera, Vilallonga de la Salanca, Argelers. També a Albi, Alenyà, Bao, Baixàs, Carcassona, Clairà, Espirà de l'Aglí, Narbona, Paretstortes, Pesillà de la Ribera, Sant Hipòlit de la Salanca, Tolosa, Torrelles de la Salanca, el Voló.

El mateix vicecònsol manifestava que els preparatius per reemprendre la guerra civil que tenien el seu centre a Tolosa amb Eguía com a cap, abastaven també Navarra (amb O'Donnell al capdavant) i l'Aragó (dirigida per Buisan i el pare Cirilo) i que al departament del Tarn hi havia refugiats 404 reialistes i 37 oficials. Afegia que a mitjan gener continuaven entrant reialistes a refugiar-se a França, perseguits per les tropes constitucionals, però que un cop establerts en territori francès eren vestits i armats:

En lo que no hay duda es que se están cosiendo vestuarios en varias ciudades de la frontera para los facciosos de Cataluña y Navarra al mismo tiempo que por todas partes se les persigue y se ven precisados a acogerse a la protección de la Francia para libertarse del castigo.⁶²

Però, tot i que el desànim entre els reialistes refugiats a França era important, pocs s'acolliren a l'indult, perquè, segons el cònsol de Perpinyà «por un lado se les hace creer que el indulto es un lazo que se les tiende para asesinarlos después indefensos y por otro se les lisonjea que la próxima entrada del Ejército Francés en España va a cambiar totalmente su posición». I afegia que «corre la voz que de los tres mil y tantos españoles que se han acogido en este Departamento se va a formar un cuerpo de Ejército.» Malgrat no acollirse a l'indult, tampoc tenien massa interès a continuar alistats a les ordres d'Eroles, ja que dels més de cinc mil refugiats que restaven a França, només dos mil s'allistaren voluntàriament el mes de març de 1823, malgrat que els alistats eren els únics que tenien assegurats l'alimentació i el vestit: «La mayor prueba que muchos se niegan a regimentarse es de que pasando de 5.000 los que se hallan en el Departamento en estado de tomar las armas, hasta ahora se dan solo 2.000 raciones diarias para los alistados.»⁶³

A començament de març Eroles tenia organitzats 1.721 homes (350 a Banyuls, 363 a Bages, 350 a Brullà, 285 a Ortafà, i 373 a Torreferera).⁶⁴ S'esperava d'un moment a l'altre l'entrada de 1.500-1.800 homes més cap a final de març, cosa que finalment es reduí a uns 500 homes que entraren pel Voló més o menys organitzats i uns 700 dispersos per les muntanyes de la frontera:

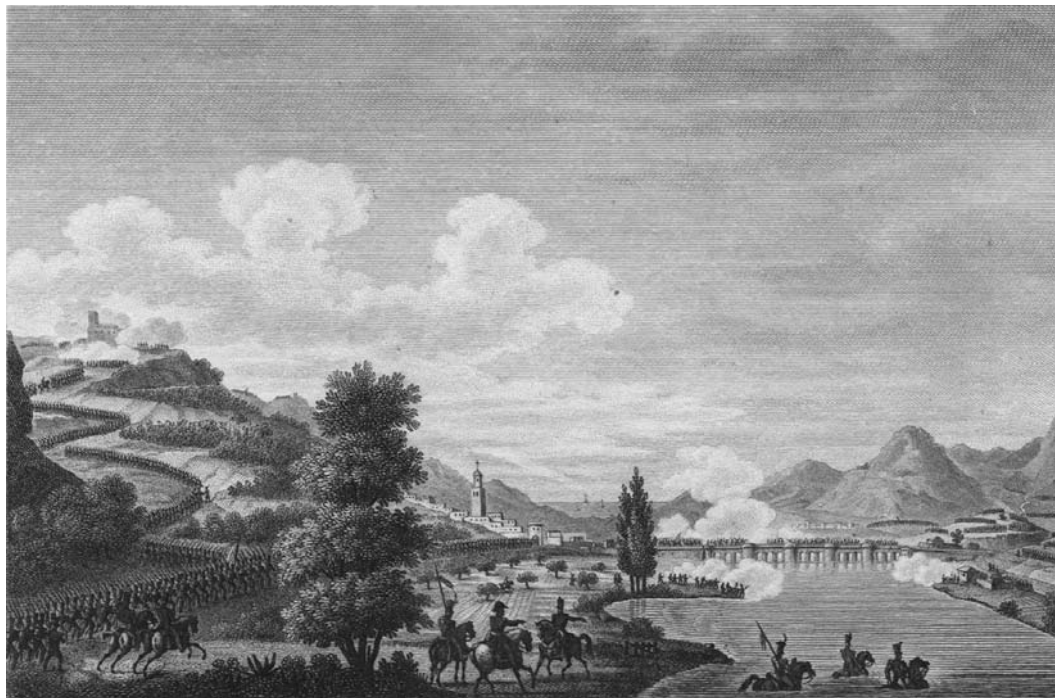
Han llegado dos bandas con número entre ambas de 700 facciosos, poco más o menos, procedentes de Tolosa [que] se han dirigido a St. Laurent donde el Barón [de Eroles] los unirá a la División que está organizando. Casi todos vienen desnudos, así es que más bien parecen una cuerda de galeotes que compañeros de armas de los soldados de San Luís.

El 13 de març, segons el prefecte dels Pirineus Orientals, el nombre oficial de refugiats espanyols en aquest departament era de 4.278, dividits en sis classes, i per al seu manteniment eren necessaris 20.942 francs mensuals. Eren el doble dels que hi havia el mes de gener d'aquest mateix any.⁶⁵ Cal assenyalar que, a més d'aquests homes refugiats als Pirineus Orientals, tenim notícies d'un nombre important de refugiats a Tolosa: 529 (53 oficials i 476 sotsoficials i soldats) que s'ajuntaran als homes d'Eroles a Sant Andreu de Sureda; a Narbona, 820 soldats i sotsoficials; a Carcassona, 118 oficials i soldats; i a Albi, 308 oficials i soldats.

L'empenta definitiva de l'exèrcit francès possibilità que, finalment, a les darreres setmanes de març l'exèrcit reialista refugiat a França pogués organitzar-se a Sant Llorenç de la Salanca, i aconseguís de formar fins a 8 batallons (uns 4.000-5.000 homes).⁶⁶ Eroles, el seu delegat Gabriel Serra, el seu intendent Domingo M. Barrafón, i el seu comissari de guerra Joan Daura, traslladaren el campament a Banyuls dels Aspres, i aconseguiren allistar uns 7.000 homes que estaven estacionats al campament de Sant Esteve del Monestir. Segons el vicecònsol espanyol, molts s'hi havien apuntat per la ració i la paga que efectuava directament l'exèrcit francès, però, alhora, els oficials reialistes estaven força descontents perquè amb la reorganització havien perdut un o dos dels graus que tan alegrement s'havien autoconcedit en molts casos. Per altra banda, s'imprimiren a Perpinyà uns impresos en forma de pregària que es repartiren per les parròquies catalanes per tal que es llegissin «para que el señor llame a debido conocimiento a los españoles descarriados».⁶⁷ La reorganització de les forces reialistes fou força complexa, ja que els seus homes estaven acostumats a funcionar autònomament i no eren massa partidaris de la reglamentació militar.⁶⁸

La majoria d'ells tornaran a Catalunya acompanyant les tropes franceses dels Cent Mil Fills de Sant Lluís que entraran el mes d'abril de 1823. Després de set mesos de lluita, l'exèrcit francès i els reialistes retornaran el tron absolut a Ferran VII, que iniciarà una brutal repressió contra els constitucionals, i provocarà l'exili d'uns 6.000 catalans, majoritàriament a França.

Combat entre els
Cent Mil Fills de Sant
Lluís comandats pel
general Donnadieu i les
tropes constitucionals
comandades pel general
Milans del Bosch, el
dia 9 de juliol de 1823 a
Molins de Rei.
(Font: gravat de Couché
fils i imprès a la llibreria
Le Fuel de París.)

Notes

- 1 Una visió sintètica a Ramon ARNABAT, «Catalunya país d'exilis (segle XIX). Exilis catalans en el segle de les sis guerres», a Josep M. SOLÉ i SABATÉ (dir.) (2007), *La guerra civil a Catalunya*, vol. 6, *L'exili*, Barcelona, Edicions 62, p.17-19; i «El segle XIX. L'exili continu (liberals, carlistes, republicans, socialistes, anarquistes)», conferència pronunciada en el Museu d'Història de Catalunya dins del cicle *Els exilis dels catalans*, organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics de l'IEC (10 de desembre de 2008).
- 2 Les referències genèriques al Trienni Liberal a Catalunya i Espanya procedeixen de Ramon ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya (1820-1823)*, Vic, Eumo, 2001, i *Visca el rei i la religió! La primera guerra civil de la Catalunya contemporània, 1820-1823*, Lleida, Pagès Editors, 2006.
- 3 Vegeu la correspondència dels ambaixadors espanyols servada a l'Archivo Histórico Nacional —AHN—, secció Estado, lligall 2.983).
- 4 AHN, Estado, lligall 2.988
- 5 Carta amb data de 2 de maig de 1820 (AHN, Estado, lligall 2.983). Cartes semblants procedents d'altres ciutats italianes, de França i de Prússia.
- 6 Ofici reservat amb data de 8 d'abril de 1820 (AHN, Estado, lligall 3.032-2). Vegeu també la carta del baró Pasquier amb data de 19 d'abril de 1820, i els informes del cap polític i el capità general de Catalunya al secretari de governació amb data de 8 d'abril de 1820, i d'aquest amb el secretari d'estat i de la guerra amb dates de 8 i 9 d'abril de 1820 (Archivo del Congreso de los Diputados —ACD—, Papeles Reservados de Fernando VII —PRFVII—, t. 35, 36, i 38).

- 7 Ofici del secretari de la guerra a la Junta Provisional, reproduint una carta del tinent coronel J. Cortinies des de Perpinyà amb data de 15 d'abril de 1820 (ACD, PRFVII, t. 35, fs. 175 i 186).
- 8 Ofici del secretari d'estat a la Junta Provisional amb data de 29 d'abril de 1820 (ACD, PRFVII, t.35, f.229).
- 9 V. de MARTIGNAC (1832), *Essai historique sur la révolution d'Espagne et sur l'intervention de 1823*, París, p.272 i 284-286. Vegeu també G. FERNÁNDEZ-PINTADO (1958), *Correspondencia con la Embajada de Austria durante el trienio constitucional de Fernando VII*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Múrcia.
- 10 «Memoria leída a las Cortes por el Sr. Secretario del despacho de Estado en la Sesión de 11 de Julio de 1820» (AHN, Estado, lligall 2.983). Vegeu H. C. PELOSI, «La política exterior de España en el Trienio Constitucional», *Cuadernos de Historia de España*, t. XLIX-L, 1969 i LI/LII, 1970.
- 11 Carta datada de Munic el 30 de novembre de 1820 (APR, PRFVII, t. XXI, f. 145).
- 12 Carta tramesa des de París el 28 de gener de 1821 pel marquès de Santa Cruz al secretari d'estat E. Pérez de Castro (AHN, Estado, lligall 3.032-1).
- 13 Carta amb data de 25 d'agost de 1820 (AHN, Estado, lligall 5.228).
- 14 Carta del cònsol de Baiona amb data de 12 de novembre de 1820 (AHN, Estado, lligall 5.228).
- 15 Carta de J. Hernández (Baiona, 1 de febrer de 1821) al secretari d'estat (AHN, Estado, lligall 3.032-1).
- 16 Document annex a la carta tramesa per J. Hernández al secretari d'estat datada a Baiona l'1 de febrer de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-1).
- 17 Informe d'un comerciant de Perpinyà al vicecònsol d'aquesta ciutat amb data de 4 de febrer de 1821 (AHN, Estado, lligall 5.228).
- 18 M. MIRAFLORES, *Apuntes...*, p. 99-100
- 19 Exposició d'Eguía al rei amb data d'1 de desembre de 1823 (APR, PRFVII, t. 24, fs. 15-17). No explica Eguía aquí les seves bones relacions amb una *pastelera* de Baiona on estava acollit.
- 20 Cartes de F. M. De Balmaseda al M. de Mataflorida amb dates de 8, 10 i 11 d'abril de 1822 (APR, PRFVII, t. LXXVII, f. 141).
- 21 Un comentari sobre aquesta correspondència a l'APR, PRFVII, t. LXXVII, fs. 155-158.
- 22 Carta de F. X. Pinilla al secretari d'estat amb data de 29 de gener de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 23 Tot i que des de la proclamació de la Constitució a Espanya a les viles franceses frontereres s'havien produït petits incidents que mostraven una important acceptació d'aquesta, l'activitat més important que s'hi registrà fou de tipus contrarevolucionari, com demostra la detenció a finals de desembre de 1820 a la Jonquera d'una persona provinent de França amb 380 fulles del diari *L'ami de la religion et du Roi. Journal Ecclésiastique, politique et littéraire en langue française* (Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals —ADPO—, lligall 4MP.652).
- 24 Ho podem comprovar en les seves correspondències amb el govern espanyol servades a l'AHN, Estado, lligalls 3.032-2 i 5.227, i lligall 6.156, respectivament.
- 25 G. De GRANDMAISON (1928), *L'expédition française d'Espagne en 1823. Avec onze lettres inédites de Chateaubriand*, París, p. 82. A. THIERS (1993), *Les Pyrénées et le midi de la France pendant les mois de Novembre et Décembre 1822*, París, 1823, p.182, que assenyala que eren un intent inútil de tancar una frontera altament permeable, i que en realitat l'objectiu era fonamentalment polític. Vegeu també P. SAHLINS (1823), *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya. s. XVIII-XIX*, Vic, p. 212
- 26 Aquesta correspondència està servada a l'ADPO, lligall 4MP-151.

- 27 Carta de l'ambaixador espanyol a París al secretari d'estat amb data d'1 de gener de 1822 (AHN, Estado, lligall 5.227).
- 28 Carta xifrada de l'ambaixador a París, amb data de 12 de febrer de 1822, i carta del cònsol de Baiona amb data de 21 de març de 1822 (AHN, Estado, lligall 5.228).
- 29 Vegeu les instruccions del prefecte als caps de policia de Foix i Perpinyà amb dates de 15 i 18 de juny de 1822 respectivament.
- 30 Carta al secretari d'estat amb data de 22 de gener de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 31 La seva correspondència se serva a l'AHN, Estado, lligall 6.228, carpeta «Correspondencia del cònsul de Perpiñán, 1822-1823».
- 32 Carta al secretari d'estat amb data de 31 de gener de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2). En el mateix sentit anava la queixa d'un soldat liberal empresonat a França que manifestava que des de França es pagava i es vestia als reialistes (carta del cònsol francès a Barcelona al prefecte dels Pirineus Orientals amb data de 19 d'abril de 1822, a l'ADPO, lligall IMP-318).
- 33 Carta adreçada al secretari d'estat amb data de 23 de gener de 1822. Carta de l'Ajuntament de Puigcerdà adreçada al cap polític de Catalunya amb data de 17 de gener de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 34 Cartes del marquès d'Irujo amb dates de 16 de març i 20 d'abril de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 35 Cartes al marquès de Casa Irujo, amb dates de 12 i 22 de març de 1822 (AHN, estado, lligall 3.032-2). Vegeu també l'acta del Consell d'Estat de 8 de maig de 1822 (AHN, Estado, llibre 25).
- 36 Carta adreçada al cap polític de Catalunya amb data de 17 de febrer de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 37 Cartes del cap polític de Catalunya al secretari de governació amb les dates esmentades (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 38 Carta del comandant militar de Catalunya al secretari de guerra amb data de 13 d'abril (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 39 Carta del secretari d'estat a Irujo amb data de 15 d'abril de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2, més informació al lligall 3.032-1).
- 40 Nota espanyola amb les queixes amb data de 7 de març de 1822 i contestació francesa amb data de 12 del mateix mes contestant que «había alguna exageración en el modo de contar aquellos agravios». I carta del cap polític de Catalunya al secretari d'estat de 20 de març de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 41 Cartes del cònsol de Perpinyà amb dates de 20 d'abril i d'11 de maig de 1822 (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 42 Carta del cònsol de Perpinyà amb data de 30 d'abril de 1822 (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 43 Suplement del *Journal de Perpignan*, núm. 36 (20 d'abril de 1822) (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 44 Cartes del cònsol de Perpinyà amb data de 7, 11, 14, 18 i 28 de maig de 1822 (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 45 Carta del secretari d'estat al marquès de Casa Irujo, amb data de 6 de maig de 1822 (AHN, Estado, lligall 3.032-2).
- 46 Carta del secretari d'estat a Irujo amb data de 14 de maig (ANH, Estado, lligall 3.032-2)
- 47 Carta del secretari d'estat a Irujo amb data de 27 de maig (ANH, Estado, lligall 3.032-2)
- 48 Aquest imprès comença a circular per Catalunya a final de maig de 1822. Vegeu al respecte la «Circular» del secretari de governació als caps polítics amb data de 27 de maig de 1822 (ACD, lligall 32, expedient 191).
- 49 *Diario de Barcelona*, núm.128 (8 de maig de 1822), p. 1.216.
- 50 Correspondència secreta entre aquest i José Álvarez de Toledo i Ferran VII, servada a l'AHN, Estado, lligall 2.579.

- 51 Vegeu la carta amb instruccions per a aquests agents datada a Madrid el 16 de febrer de 1822, i la carta de F. Eguía al comte de Fernán Núñez datada a Baiona el 28 de febrer de 1822 (AHN, Estado, lligall 2.579).
- 52 Carta datada a París el 29 de juny de 1822 (AHN, Estado, lligall 2.579).
- 53 AHN, Estado, lligall 2.579. Cartes d'habilitació com a agents de Ferran VII a l'estranger d'A. de Vargas i de Fernán-Núñez, datades a Madrid, el 16 de febrer de 1822.
- 54 Amb data de 16 de febrer de 1822
- 55 Carta de 17 de desembre de 1822 (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 56 ADPO, lligall 4MP339
- 57 Carta de 28 de gener de 1823 (AHN, Estado, lligall 6.228). Informe de la policia al prefecte de Perpinyà amb data de 19 de gener de 1823 (ADPO, lligall 4MP-82). ADPO, lligall 4MP-260.
- 58 Carta de 5 de gener de 1823 (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 59 Carta d'11 de gener de 1823 (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 60 Vegeu la Carta d'Atxer al prefecte dels Pirineus Orientals, amb data de 4 de gener de 1823, acompanyada del «Estado que manifiesta la fuerza total de los Individuos Españoles refugiados en este Reyno de Francia, procedentes de varios Cuerpos Realistas que voluntariamente se prestan a la filiación para servir durante la presente guerra en defensa del Altar y del Trono de España con expresión de los Pueblos donde se hallan y de los Individuos que no quieren filiarse.» (ADPO, lligall 4MP-260)
- 61 Cartes de 3, 7, 10, 14, 17, 21 i 28 de desembre de 1822 (AHN, Estado, lligall 6.228). Segons P. SAHLINS, *Fronteres...*, p. 218, el nombre màxim de refugiats hauria arribat als 8.000 el febrer de 1823.
- 62 Cartes de 10, 13, 17, 21 i 26 de gener i de 17 de febrer de 1823 (AHN, Estado, lligall 6.156).
- 63 Informes del vicecònsol de Perpinyà en dates de 14 de desembre de 1822, 5 i 11 de gener i 11 i 16 de març de 1823 (AHN, lligall 6.228).
- 64 ADPO, lligall 1MP-56, registre 346 (9 de març de 1823) d'entrada de la correspondència de l'oficina de policia de Perpinyà.
- 65 Informe del prefecte al Ministeri de l'Interior amb data de 13 de març de 1823 (ADPO, lligall 1MP-406). Aquesta és una font bàsica ja que hi ha els comprovants dels rebuts lliurats als refugiats espanyols, i per tant les seves dades semblen força vàlides. ADPO, lligall 4MP-339 «Contrôle religieux espagnol». Carta de 18 de març de 1823 (AHN, lligall 6.228).
- 66 Elaboració pròpia a partir de les dades del document «Nota de los Soldados de la facción refugiados en este Departamento [de Perpinyà]» (AHN, Estado, lligall 6.228).
- 67 Carta de 29 de març de 1823 (ANH, Estado, lligall 6.228). Molta informació sobre els refugiats reialistes espanyols durant els mesos de març i abril de 1823 al lligall MP4-341 de l'ADPO.
- 68 Informes dels caps de policia de Narbona, Tolosa, Carcassona i Albi al prefecte dels Pirineus Orientals amb dates de 9, 18, 20 i 24 de març de 1823 (ADPO, lligall 1MP-88).